

BULETYN

PRZEWODNICKI

42⁸⁶

**zw pttk
wrocławek**

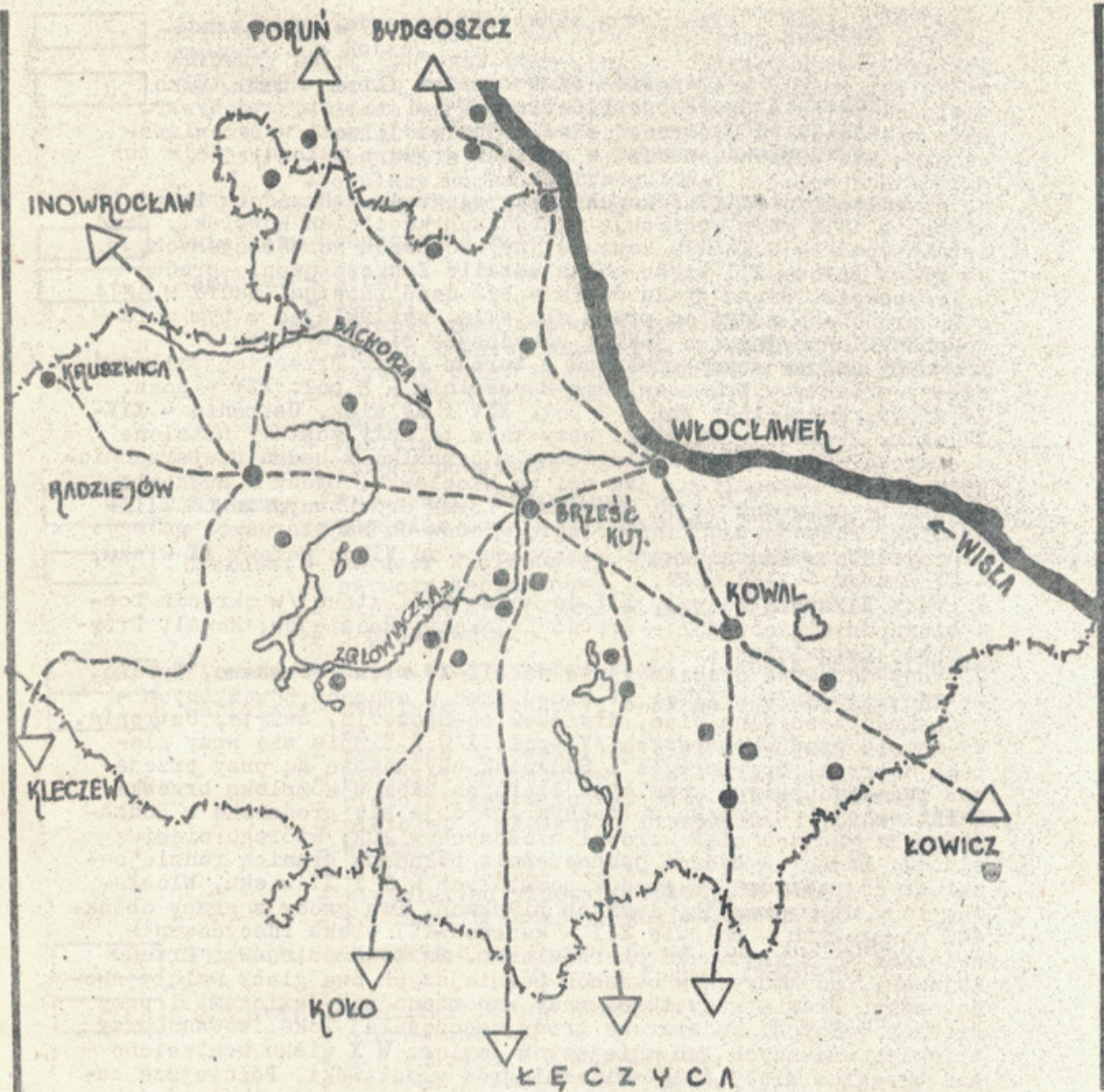
GRODY, GRODZISKA

W latach jubileuszu Tysiąclecia Państwa Polskiego archeolodzy nie zaniehbując badañ nad innymi epokami, szczególną uwagę zwrócili na okres, w którym zrodziło się nasze państwo. Zainteresowania ich skupiły się wokół grodów, które odegrały niebagatelną rolę w tworzeniu się i funkcjonowaniu państwa pierwszych Piastów jako ośrodki życia politycznego, administracyjno-gospodarczego oraz jako podstawa obrony kraju.

O grodach kujawskich traktuje pierwsza część tego opracowania, natomiast w następnym numerze "BP" przedstawimy grody Ziemi Dobrzyńskiej.

I. KUJAWY

Począwszy od X wieku znacznie wzrasta na terenie Polski liczba grodów będących siedzibami książąt i ich drużyn oraz grodów będących centrami administracji. Pojawiają się także grody o znaczeniu strategiczno-militarnym. Niektóre z nich strzegą ważnych dróg handlowych i przepraw na rzekach. Inne stanowią jak gdyby garnizony wojskowe w głębi kraju i na terenach niedawno przyłączonych do państwa. Główną rolę odgrywają jednak grody dwóch pierwszych kategorii. Pojawiają się przy nich podgrodzia grupujące najbardziej wykwalifikowanych rzemieślników i ściągające kupców. Podgrodzia stają się głównymi centrami produkcji i wymiany, zaczynając przy tym nabierać stopniowo cech wczesnomiejskich. O sposobie budowania grodów tak pisze w drugiej połowie X wieku Żyd hiszpański - autor opisu słowiańskich krain - Ibrahim Ibn Jakub: "... Udają się na łąki obfitujące w wodę i zarosła, po czym kreślą tam linie koliste lub czworoboczne w miarę tego, jaki chcą mieć kształt grodu i obszar jego powierzchni. Kopią dookoła rów i piętrzą wykopaną ziemię umocniwszy ją deskami i drzewem na podobieństwo szańców, aż taki mur osiągnie wymiar jakiego pragną. I odmierzają w nim bramę, z której strony pragną, a chodzi się do niej po moście z drzewa". Opis ten oddaje dość wiernie rzeczywistość, odsłaniającą się w wyniku badań wykopaliskowych. Każdy z grodów był wynikiem realizacji określonej koncepcji wynikającej z potrzeb i możliwości ówczesnego inwestora. Grodom nadawano najczęściej kształt kolisty lub do niego zbliżony, grody czworoboczne czy trójkątne spotykane są rzadziej, przy czym kształt ich często zależy od podłoża. Biorąc pod uwagę popularną definicję prof. W. Hensla, iż gród to miejsce w celu obronnym sztucznie zagrodzone, na Kujawach Brzeskich notuje się około 40 takich miejsc. Grody księstwa brzesko-kujawskiego dotrwały do naszych czasów w różnym stanie. Do dobrze zachowanych można zaliczyć m.in. BODZANÓWEK /gm. Osiećciny/, CHALNO /gm. Topólka/, KOŚCIELINA WIEŚ /gm. Osiećciny/, KROMSZEWICE-SZCZECIN /gm. Chodecz/, MORZYCE /gm. Osiećciny/, SUŁKOWO /gm. Lubraniec/, ŚWIĘTE /gm. Koneck/, TUROWO /gm. Lu-

braniec/, ZGŁOWIĄCZKA /gm. Lubraniec/. Do grodzisk częściowo zniszczonych lub przykrytych późniejszą zabudową należy PRZYPUST /gm. Nieszawa/ oraz WŁOCŁAWEK. Istnieje również grupa grodzisk dowodnie istniejących, lecz całkowicie zniszczonych: Kowal, Radziejów, Ustronie /gm. Bądkowo/, Brześć Kujawski. Jednym z najstarszych grodów był Włocławek - X-XIII wiek. Na XII-XIV wiek określona jest chronologia grodziska w Zgłowiączce. Istnienie grodu w Zgłowiączce wiązało się najprawdopodobniej z posiadłością tam źródłowo warzelnią soli. Z roku 1155 pochodzi pierwsza wzmianka o warzelni soli w Zgłowiączce na Kujawach posiadanej przez klasztor w Czerwińsku. W 1372 roku biskup płocki Stanisław wystawił dokument sprzedaży Zgłowiączki przez kapitułę

płocką. Ciekawa jest motywacja owej decyzji - "... dla braku jakiegokolwiek pożytku z niej, gdyż zagarnął ją na przeciag wielu lat zmarły król Kazimierz i katedra płocka miała tylko wiele kłopotów z powodu soli, którą we wsi tej się wydobywa". Duże znaczenie go podarcze ośrodka produkcji soli w Zgłowiączce wymagało zapewne ochrony w postaci grodu z załogą, gdzie też składowano sól.

Na drugą połowę XIII wieku datowane są grody w Brześciu i Radziejowie. W 1314 roku występuje w źródłach kasztelan kowalski. Gród istniał jednak w Kowalu zapewne już w czasach wcześniejszych.

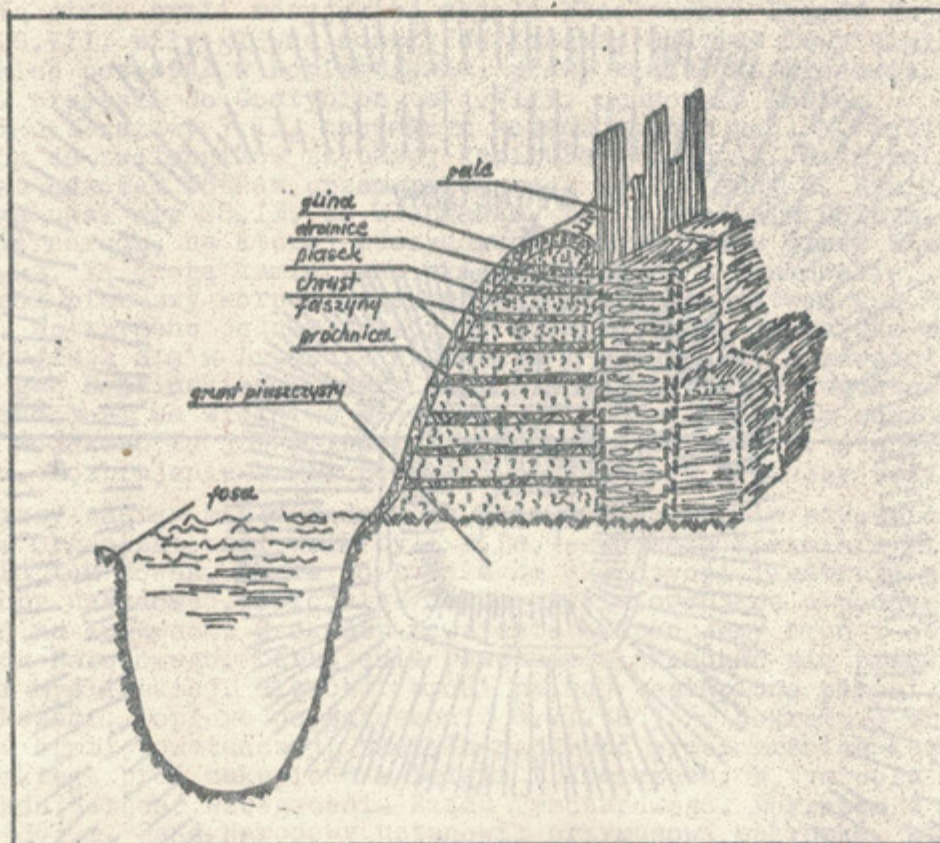
Na drugą połowę XII wieku można ustalić funkcjonowanie grodu w Przypuście. Ranga grodu musiała być dość znaczna, skoro w 1274 roku próbowano nadać mu prawa miejskie, wystawiając w tym celu dokument lokacyjny, co jednak zakończyło się fiaskiem.

Do grupy najmłodszych grodzisk z terenu Kujaw Brzeskich zaliczyć należy obiekty w Kromszewicach-Szczecinie - 2 poł. XIV - pocz. XV wieku, Kościelnej Wsi - 2 poł. XIV i XV wiek, Ustroniu - XIV-XV wiek, Chalnie - XV wiek. Wszystkie te daty zostały ustalone w oparciu o źródła archeologiczne - ceramikę z badań powierzchniowych oraz z wykopalisk, jak np. we Włocławku. Grody w Sułkowie i Turowie datowane są na podstawie formy orientacyjnie na XIII-XV wiek. Podsumowując chronologię grodów do najstarszych należy:

- grodzisko w Bodzanówku i Morzycach - od VI do połowy IX wieku,
- Włocławek - X-XI wiek,
- grody powstałe od poł. XII do końca XIII wieku /w okresie rozbięcia dzielnicowego/ - Brześć Kujawski, Radziejów, Kowal, Przypust, Zgłowiączka,
- grody datowane orientacyjnie na XII-XV wiek - Sułkowo, Turowo,
- grody powstałe w XIV i XV wieku oraz w czasach nowożytnych - Chalno, Kościelna Wieś, Kromszewice-Szczecin, Święte, Ustronie.

Większość grodów starszych /VI-poł. IX w./ skupia się przy przebiegach dobrych. Np. Morzyce i Sadłuzek usytuowane są przy przebiegu radziejowskiego kompleksu czarnych ziem w kompleks brzeski. Nieco dalej w kierunku północnym znajduje się grodzisko w Bodzanówku zamykające ciąg warowni ułożonych w łuk, którego cięciwą stanowi Bachorza będąca jednocześnie północną granicą radziejowskiego czarnoziemiu. Z grodów powstałych w X i XI wieku, Włocławek leży na wydmych, luźnych piaskach. Dwa grody z grupy obiektów powstałych w połowie XII - koniec XIII wieku zdecydowanie związane są z kujawskim czarnoziemem. Są to Radziejów i Brześć Kujawski, od których w czasach późniejszych owe gleby wzięły swoje nazwy. Prawie wszystkie grody wznoszono nad jeziorami i przy ciekach wodnych. Najstarsze grody najczęściej lokalizowano przy brzegach większych lub mniejszych jezior. W X wieku wzniesiono nad brzegiem Wisły i Zgłowiączki gród włocławski. Późniejsze założenia z pocz. XII-XIII wieku leżą zarówno nad jeziorami, jak i rzekami czy brzegami strumieni, w przeciwieństwie do datowanych na XIII-XV i XIV-XV wiek grodzisk sytuowanych właściwie wyłącznie nad niewielkimi ciekami.

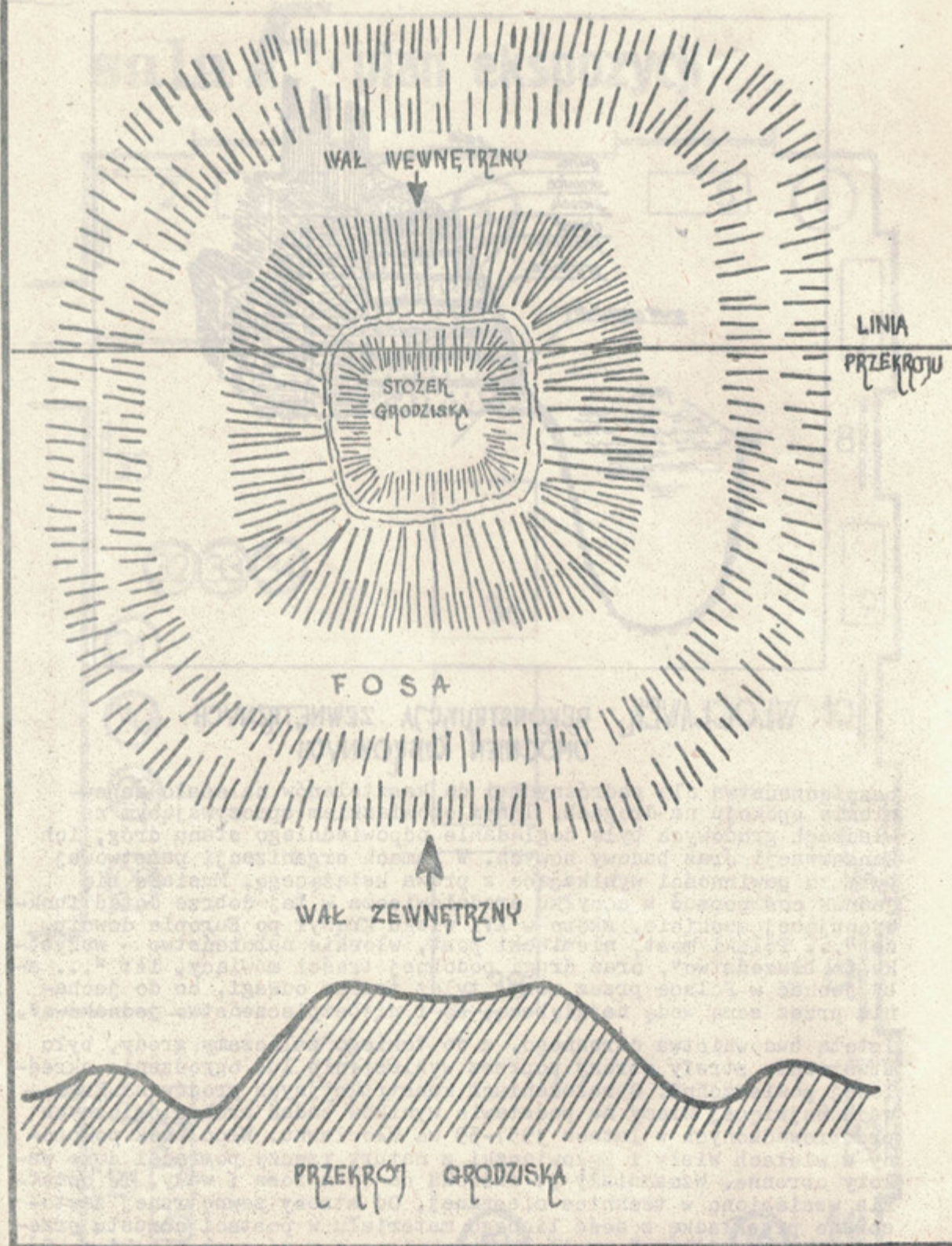
"Królowie ich /tj. Słowian/ podróżują wozami wielkimi poruszającymi się i wzniesionymi na czterech kołach" - tak pisał wzmiankowany już powyżej Ibrahim Ibn Jakub. Wozy owe jeździły po drogach i szlakach wśród których jednym z ważniejszych był szlak z Poznania przez Strzelno i Kruszwicę i dalej Radziejów oraz Brześć do Włocławka, skąd kierowano się na północne Mazowsze. W samym Brześciu łączyło się kilka szlaków. Zapewne najsilniej w średniowieczu z węzłami komunikacyjnymi związane były grody kasztelańskie. Grody położone na linii szlaków stanowiły punkty

WŁOCŁAWEK. REKONSTRUKCJA ZEWNĘTRZNYCH UMOCNIEN OBRONNYCH

bezpieczeństwa dla podróżnych i do kasztelanów należało zapewnienie spokoju na drogach. Innym obowiązkiem spoczywającym na władzach grodowych było doglądanie odpowiedniego stanu dróg, ich konserwacji oraz budowy nowych. W ramach organizacji państwowej były to powinności wynikające z prawa książęcego. Musiało się jednak coś popsuć u sчыłku średniowiecza w tej dobrze dotąd funkcjonującej machinie, skoro w XVI wieku Krążył po Europie dowcip, że "... Polski most, niemiecki post, włoskie nabożeństwo - wszystko to błazeństwo", oraz drugi podobnej treści mówiący, iż: "... a by jechać w Polsce przez most, tyleż trzeba odwagi, co do jechania przez samą wodę najgłębszą, bo i niebezpieczeństwo jednakowe".

Istotą budownictwa obronnego, a do takiego zaliczamy grody, było stworzenie strefy obrony poprzez wyniesienie lub ogrodzenie określonej powierzchni. O założeniach konstrukcyjnych grodów na Kujawach najwięcej wiemy na podstawie wyników badań archeologicznych przeprowadzonych w latach 1957-59 we Włocławku. Włocławek położony w widłach Wisły i Zgłowiączki z natury rzeczy posiadał duże walory obronne. Wzmacniały je szeroka na 60 m fosa i wały. Te ostatnie wzniesiono w technice mieszanej. Od strony zewnętrznej zastosowano przekładkę z dość lichego materiału w postaci chrustu przesypanego w dolnych partiach próchnicą, a w górnych piaskiem. Od strony wnętrza wał tworzyły skrzynie o rozmiarach 220x260 cm wypełnione chrustem, kamieniami, igliwem, cienkimi bierwionami i ziemią. Skrzynie ustawione w rzędzie najbliższym wnętrza były

MORZYCE /GM. BYTÓŃ/ - PLAN GRODZISKA

SKALA 1:500

niższe od pozostałych tworząc jak gdyby pomost, na którym zapewne zajmowali stanowiska obrońcy. Gród we Włocławku założono na planie elipsoidalnym. Jego dłuższa oś liczyła około 100 m. Powierzchnia użytkowa musiała wynosić 3000 do 4000 m². Nie mamy danych dotyczących zabudowy wnętrza oraz rozmiarów konstrukcji obronnych, toteż nie możemy przeprowadzić ich szczegółowej analizy. Niestety nic nie można powiedzieć o wysokości wałów. Na miejscu bowiem dawnego grodu pobudowano zamek, a następnie pałac biskupi. Podczas budowy tych obiektów górne partie wałów uległy niwelacji. Innego typu umocnienia miało np. grodzisko w Morzycach położone wśród niedostępnych, bagnistych łąk. Uderza duża troska budowniczych o obronność obiektu. Potężny kopiec w kształcie ściętego ostrosłupa o wysokości około 8-10 m usypano na planie kwadratu z zaokrąglonymi narożami. Długość jednego boku przy górnej krawędzi wynosi 25 m, a więc łączna długość wału zwieńczającego grodzisko zamyka się liczbą 100 m. Wał ten posiada wysokość około 1,5 m i szerokość u podstawy 3 m. Szerokość korony nie przekracza 1-1,5 m. Wał zamyka powierzchnię 400 m². Dookoła kopca biegnie fosa o szer. 8,5 m i dalej wał zewnętrzny, znacznie niższy od samego obiektu. Jego wysokość waha się od 2,5 do 3,5 m. Od wschodu widoczna jest przerwa w wale. Zapewne właśnie tędy do fosy napływała woda z okolicznych łąk. Obwód wału zewnętrznego wynosi 260 m. Strefa obrony jest tu więc mocno rozbudowana. Kubatura kopca wynosi około 14600 m³. Mniej obronny charakter miało grodzisko w Chalnie. Ulokowano je przy ujściu strumienia od jeziora, na górnej części dość stromego stożku podnoszącego się w kierunku od tego zbiornika na wschód, co sprawia, iż od zachodu ściany grodziska wznoszą się względem otaczającego go terenu, osiągając 10-11 m /od wschodu 4 m/. Obiekt ma kształt ściętego stożka o średnicach podstawy 30-32 m. Gród posiadał bardzo małą powierzchnię użytkową, bo około 70 m². Brak dodatkowych umocnień i małe stosunkowo rozmiary powodują, że nie można tego obiektu zaliczyć do konstrukcji o dużych walorach militarnych. Był to natomiast, dzięki dobrej ekspozycji, świetny punkt obserwacyjny, zapewniający doskonałą widoczność na całą okolicę.

Ogólne założenia konstrukcyjne grodzisk Kujaw Brzeskich, nie odbiegają od dobrze znanych obiektów z terenu Polski. Przeważają założenia na planie owalnym /Przypust, Włocławek, Zgłowiączka, Kowal, Radziejów, Brześć Kuj./.. Spotyka się też obiekty na planie kwadratu z zaokrąglonymi narożami, a także z formą uzależnioną od terenu, na którym je wznoszono. Tak jest w przypadku Sadkuzka /wydłużony trójkąt/, Chocenia /nieregularny pięciokąt/. Wszystkie wymienione wyżej grodziska to obiekty jednoczłonowe. Być może w niektórych przypadkach osady przygrodowe były otaczane częstokolem, nie mamy jednak na to żadnych dowodów. Grody o powierzchni użytkowej powstałej przez ogrodzenie wznoszono z dużą dbałością o naturalne warunki obrony. Obserwujemy tu dwie tendencje - do sytuowania ich w miejscach otoczonych wodami, terenami podmokłymi, drobnymi ciekami, itp., bądź też w miejscach gdzie naturalne wyniesienie zapewniało uzyskanie dużego przewyższenia stanowiska, przy niewielkim stosunkowo nakładzie pracy. Podstawowym sposobem fortyfikacji grodzisk było wzniesienie wałów o konstrukcji drewniano-ziemnej w technice skrzyniowej i przekładkowej, rzadziej mieszanej. Pierwszą odmianą wspomnianej techniki przekładkowej była technika rusztowa. Polegała ona na tym, że na dyle drewniane układane wzdłuż biegu wału, poprzecznie kładziono krótsze belki w pewnych od siebie odstępach - stąd mówimy o rodzaju rusztu.

Całość przesypywano piaskiem i oblepiano gliną. Duża jest rozpiętość powierzchni grodów począwszy od 550 m² w Bodzanówku, 1300 m² w Zgłowiączce, po 3000-4000 m² we Włocławku. Biorąc pod uwagę te różnice, nie wydaje się aby wszystkie wzmiankowane grodziska mogły zapewnić w razie potrzeby schronienie dużej liczbie ludności. Małe grody wznoszono raczej z myślą o uprzywilejowanych niż o szerokiej rzeszy mieszkańców pobliskich osad. Grody najstarsze z omawianego terenu już u schyłku wczesnego średniowiecza są odsunięte od głównych traktów łączących takie ośrodki jak Brześć, Radziejów, Włocławek, Kowal. Są to wszystko skupiska wiążące się z gospodarczym rozwojem młodego państwa Piastów. Rozwój taki następuje zwykle dopiero po pewnym czasie od chwili zakończenia akcji militarnych. Po opanowaniu przez pierwszych Piastów również i Mazowsza, co nastąpiło zapewne w początkach X wieku, późniejsze Kujawy Brzeskie stały się pomostem wiążącym nowe nabytki z centrum państwa. Gród we Włocławku zapewniał bezpieczną przeprawę przez Wisłę, a dalszymi ogniwami tego łańcucha były Brześć i Radziejów. Grody zapewniały także bezpieczeństwo lokalnym i niegrodowym targom. Przy grodach powstawały pierwsze obiekty sakralne. Z czasem na bazie grodów zaczęły wykształcać się organizmy wczesnomiejskie. Zwraca uwagę fakt, że lokacje na terenie Kujaw Brzeskich podniosły tylko rangę tych ośrodków, które i przedtem były centrami życia gospodarczego i politycznego. W drugiej połowie XIII wieku miasta stopniowo uniezależniały się od grodów w aspekcie militarnym, zyskując własne obwody warowne, np. Brześć Kujawski. Niektóre obiekty obronne - najczęściej tzw. grodziska stożkowate, stały się miejscem funkcyjowania w XVII, XVIII i XIX wieku dworów szlacheckich. Przykładem mogą być Chalno, Kłóbka, Sułkowo, Kościelna Wieś. XIII wiek stanowi granicę, od której pod wpływem zmian gospodarczych, ustrojowych i społecznych, zaczęły rwać się związki ludności z relikdami starego systemu - grodami administracji państwowej. Specyfika topograficzno-formalna grodzisk sprawia, że obiektem tym ciągle zagraża niebezpieczeństwo bezpowrotnego zniszczenia. Niebezpieczeństwo zniszczenia związane jest z różnorodną działalnością ludzką, czynnikami środowiska naturalnego oraz procesami i faktami historycznymi. Proces niszczenia grodzisk rozpoczął się już w okresie średniowiecznym i tak np. zamek w Raciążku całkowicie zniszczył pierwotne założenia obronne. Stosunkowo największy udział w tej niszcycielskiej działalności ma bezmyślna działalność ludzka. Najjaskrawszym tego przykładem jest całkowite zniszczenie grodziska w Sadłużku /gm. Topólka/, na którym miejscowy rolnik założył zwirownię. Nie ochroniły zabytku wieloletnie starania konserwatora o wyłączenie obiektu spod eksploatacji. Ustawa o ochronie dóbr kultury okazała się jeszcze raz bezsilna wobec złej woli i bezmyślności. Także intensywna uprawa rolna powierzchni innych grodzisk doprowadziła do znacznego ich zniszczenia. W działalności tej również czynniki środowiska naturalnego odgrywają pewną rolę, głównie poprzez erozyjną działalność wód, nad którymi najczęściej przecież położone są grodziska. Ochronę prawną grodzisk bardzo utrudnia fakt, iż większość z nich położona jest na prywatnych gruntach ornych i nie stanowią one areału wydzielonego spod uprawy. Z każdym rokiem z krajobrazu kujawskiego znikają znane w lokalnym nazewnictwie "kopce", "szeńce", "grzempy".

MUZEUM HISTORII WŁOCŁAWKA /8/

Cykl artykułów prezentujących zabytki zgromadzone w salach ekspozycyjnych Muzeum Historii Włocławka dobiega końca. Oto przedostatnia sala, umownie oznaczona literą F, gdzie są eksponaty świadczące o burzliwym okresie naszej Ojczyzny, okresie walk o odzyskanie utraconej niepodległości.

sala **F** Walki narodowo-wyzwoleńcze na Kujawach /KON.XVIII-XIXw./

Historię miasta końca XVIII i XIX wieku otwiera sala poświęcona tradycjom walk narodowo-wyzwoleńczych tego okresu. Z działań powstania kościuszkowskiego szczególnie cennymi eksponatami są kule armatnie wydobyte z dna Wisły przed I wojną światową, a pochodzące z transportu pruskiego zatopionego przez mieszczan włocławskich 22.VIII.1794 r.

Wybuch powstania w 1794 r. - czynu zbrojnego przygotowywanego w kraju i na emigracji - przyspieszyła redukcja wojska polskiego na żądanie Igelströma. Powstanie zaczęło się od złożenia przysięgi na Rynku Krakowskim przez T. Kościuszkę /24.III./, w ciągu drugiej połowy kwietnia objęło już Rzeczpospolitą w granicach sprzed II rozbioru. Po bitwie pod Szczekocinami /6.VI./ Tadeusz Kościuszko przygotowywał odparcie połączonych wojsk pruskich i rosyjskich oblegających Warszawę. W drugiej połowie sierpnia wybuchło powstanie w Wielkopolsce, co zapewniło kontynuację walk.

Do pierwszego wystąpienia powstańców doszło też szybko na Kujawach. Osoba naczelnika była dobrze znana tutejszej szlachcie oraz członkom kapituły włocławskiej. Po powrocie ze Stanów Zjednoczonych Tadeusz Kościuszko przez 3 miesiące 1790 r. przebywał we Włocławku, reorganizując dywizję wielkopolską.

Już na początku 1794 r. major Chrzanowski wysłany przez T. Kościuszkę do Torunia i Gdańska prowadził rozmowy ze szlachtą z okolic Brześcia Kujawskiego i Włocławka. Dużego zamieszania wśród Prusaków narobił rekonesans porucznika Bielanowskiego, który wyruszywszy z Warszawy przez Puszcę Kampinowską dotarł pod Gąbin i Włocławek. Po drodze zabierał kasy oraz zatrzymywał poczty.

Na początku sierpnia powrócił na Kujawy major Chrzanowski, a także przybył z poznańskiego starosta Prusinkowski, w którego domu w Śmiłowicach w dniu 20.VIII. zebrana szlachta rozpisała uniwersałę oraz wybrała władze powstańcze. Na czele powstania stanął ostatni kasztelan brzesko-kujawski Dionizy Mniewski. Początkowo oddział jego liczył 50 ludzi. Tego samego dnia, kiedy zjechała pod wieczór szlachta do Śmiłowic, oddział dowodzony przez Dionizego Mniewskiego udał się do Brześcia Kujawskiego, gdzie natarł na posterunki pruskie liczące 40 ludzi. Powstańcy zdobyli miasto i po sześciu godzinach wyruszyli w kierunku Włocławka. Tu głównym organizatorem powstania był kanonik Jezierski, który rozdał broń mieszkańcom miasta.

22.VIII. razem z oddziałem gen. D. Mniewskiego wyparto z Włocławka załogi pruskie. Do powstania przyłączyli się mieszczenie włocławscy i kiedy tego samego dnia nadpłynął do Włocławka transport amunicji przeznaczony dla armii pruskiej oblegającej Warszawę, powstańcy zapalili go.

We Włocławku wybrano władze powstańcze. Na czele Komisji Porządkowej stanął podkomorzy Stanisław Dębski - starosta dybowski.

2.IX. wymaszerował na Kujawy płk. Szekely, aby ostatecznie zlikwidować grupy powstańcze. Szekely wyruszył przez Sochaczew, Gąbin i Gostynin na Włocławek, niszcząc po drodze i rabując okoliczne dwory. We Włocławku napotkał na silny opór, mimo że główne siły powstańcze opuściły miasto, zmierzając do połączenia się w Inowrocławiu z powstańcami innych województw. Szekely zaś we Włocławku aresztował członków Komisji Bezpieczeństwa.

Wykorzystując zwycięstwo warszawskie, J.H. Dąbrowski wyruszył, aby wesprzeć powstanie wielkopolskie. 18.IX. stanął w Kole i połączył się z D. Mniewskim, którego oddział we wrześniu liczył już ogółem 3000 kawalerzystów i ruszył na Włocławek. Włocławka jednak nie zdobył i pomaszerował do Bydgoszczy.

Działania militarne okresu wojny polsko-rosyjskiej 1831 r. będącej wynikiem powstania listopadowego miały swoje odbicie również na Kujawach. Po wybuchu powstania w Warszawie 29.XI.1830 r. walki zbrojne w 1831 r. objęły swym zasięgiem teren Królestwa Polskiego. Po zwycięstwach wojsk polskich 14.II. pod Stoczkiem, 17.II. pod Dobrem i krwawych bojach 19 i 20.II. pod Wawrem, a potem 25.II. pod Grochowem, w marcu wstrzymano się od poważniejszych operacji. W wiosennej kontrofensywie wojska polskie odniosły zwycięstwo 10.IV. pod Iganiałami. Sukces ten niestety nie został wykorzystany i ponownie nastąpiło wstrzymanie działań.

Po klęsce pod Ostrołką 26.V. rząd ogłosił 21.VI. pospolite ruszenie. W ten sposób próbował organizować partyzantkę na Kujawach w lipcu i sierpniu płk. F. Zandrowicz wraz z płk. F. Gajewskim. Dowódcą owych oddziałów partyzanckich mianowany został w lipcu gen. Z. Stryjeński. Stacjonujące w okolicach Lubrania wojska płk. F. Zandrowicza miały za zadanie utrzymać ten rejon w swoich rękach. Rozkaz sztabu polecający partyzantom zbliżenie się do Warszawy nie pozwolił na utrzymanie powierzonego terenu. F. Gajewski i F. Zandrowicz cofnęli się do Kutna. W trakcie cofania porucznik Relewski stoczył potyczkę z Kozakami pod Brześciem Kujawskim.

4.VII. główna armia rosyjska pod dowództwem Jana Paskiewicza ruszając z Pułtusza przez Płock dotarła 17.VII. do Osieka pod Toruniem. 21.VII. przeszła na lewy brzeg Wisły pod Osiekiem i 26.VII. opanowała Raciążek i Nieszawę. W tym czasie Polacy nie pokazywali się na lewym brzegu Wisły nie przeszkadzając tym samym marszom ani przeprawie armii rosyjskiej.

Na Kujawach południowych operowały oddziały partyzanckie. Gdy kawaleria gen. Z. Stryjeńskiego zajmowała jeszcze Włocławek, zgromadziło się w okolicach Włocławka 1300 osób z pospolitego ruszenia i 400 ludzi w Brześciu Kujawskim. Całość sił pospolitego ruszenia na dzień 20.VII. obliczono w zachodniej części województwa mazowieckiego i południowej kujawskiego na 8000 ludzi. Przeciwno pospolitemu ruszeniu gen. hr. Toll organizował wyprawy. Po kilku drobnych utarczkach z kawalerią rosyjską gen. Z. Stryjeński 20.VII. cofnął się w kierunku Kowala. Stamtąd ruszył do Koła, pozostawiając ludzi z pospolitego ruszenia własnemu losowi. F. Zandrowicz dowodzący batalionem piechoty niepokoił wojska nieprzyjacielskie jeszcze przez 2 tygodnie w okolicach Scmpolna, podchodząc nawet pod Lubraniec.

Przednia straż armii rosyjskiej zajęła Włocławek i Brześć Kujawski, a 28.VII. siły główne doszły do Kowala. Oddział lewy armii rosyjskiej pozostał w Dobiegniewie, prawy zdażał ku Kłodawie. 29.VII. przeszli do Gostynina, a 1.VIII. opanowali Żowicz. Po upadku Warszawy 7.IX. naczelnym wodzem został gen. M. Rybiński, należący do zwolenników szybkiej kapitulacji. 23.IX. Sejm zebrany w Płocku odwołał rozkaz przemarszu przez Wisłę. Gen. M. Rybiński z Płocka udał się 28.IX. do Włocławka. Tu, w Szpitalu Dolnym, odbyła się narada, na której zdecydowano budowę mostu przez Wisłę do Włocławka. Tą drogą zamierzano skierować marsz w Krakowskie. 29.IX. przeszedł pierwszy korpus wojsk polskich pod dowództwem gen. Dembińskiego. Wstrzymano jednak przeprawę na wiadomość, że wojska rosyjskie znajdują się w Brześciu Kujawskim i Rakutowie. Przeważała koncepcja gen. Dembińskiego, który zaproponował odwrót w Augustowskie. Zniesiono most na Wiśle we Włocławku, a wojsku nakazano odwrót. 30.IX. wojsko było już w Lipnie, 1.X. w Skępem, a 3.X. stanęło pod Rypinem. Rozbrojenie armii polskiej nastąpiło w Brodnicy 5.X.1831 r.

Najszerzy zasięg miało jednak na Kujawach powstanie styczniowe 1863 r. Organizatorami walk byli m.in. szlachcic Kazimierz Mielęcki, chłop Bartek Nowak. Okres powstania na ekspozycji ilustrują pamiątki żałoby narodowej, oficjalne dokumenty informujące o podjęciu działań na Kujawach. Z okresu powstania eksponujemy broń i obligacje Rządu Narodowego. Uzbrojenie powstańców składało się przeważnie z broni myśliwskiej. Niedobór broni palnej zastąpiono pikami, lancami, kosami. Dopiero po ogłoszeniu 6.VI.1863 r. dekretu o organizowaniu armii powstańczej, zaczęła napływać przez granice Księstwa Poznańskiego broń zakupiona w Belgii i Niemczech. W tym celu zaistniała konieczność wzbogacenia Rządu Tymczasowego. Dekretem z dnia 5.VII.1863 r. Rząd Narodowy ustanowił przymusową pożyczkę, którą mieli płacić bogatsi obywatele. Obligacje wystawione na okaziciela opiewały wartość 100, 500, 1000, 10000 złp. Uzupełnieniem ekspozycji ilustrującej wyżej wymienioną problematykę jest pokazanie ubioru powstańca walczącego na Kujawach.

dr Agnieszka Kowalewska

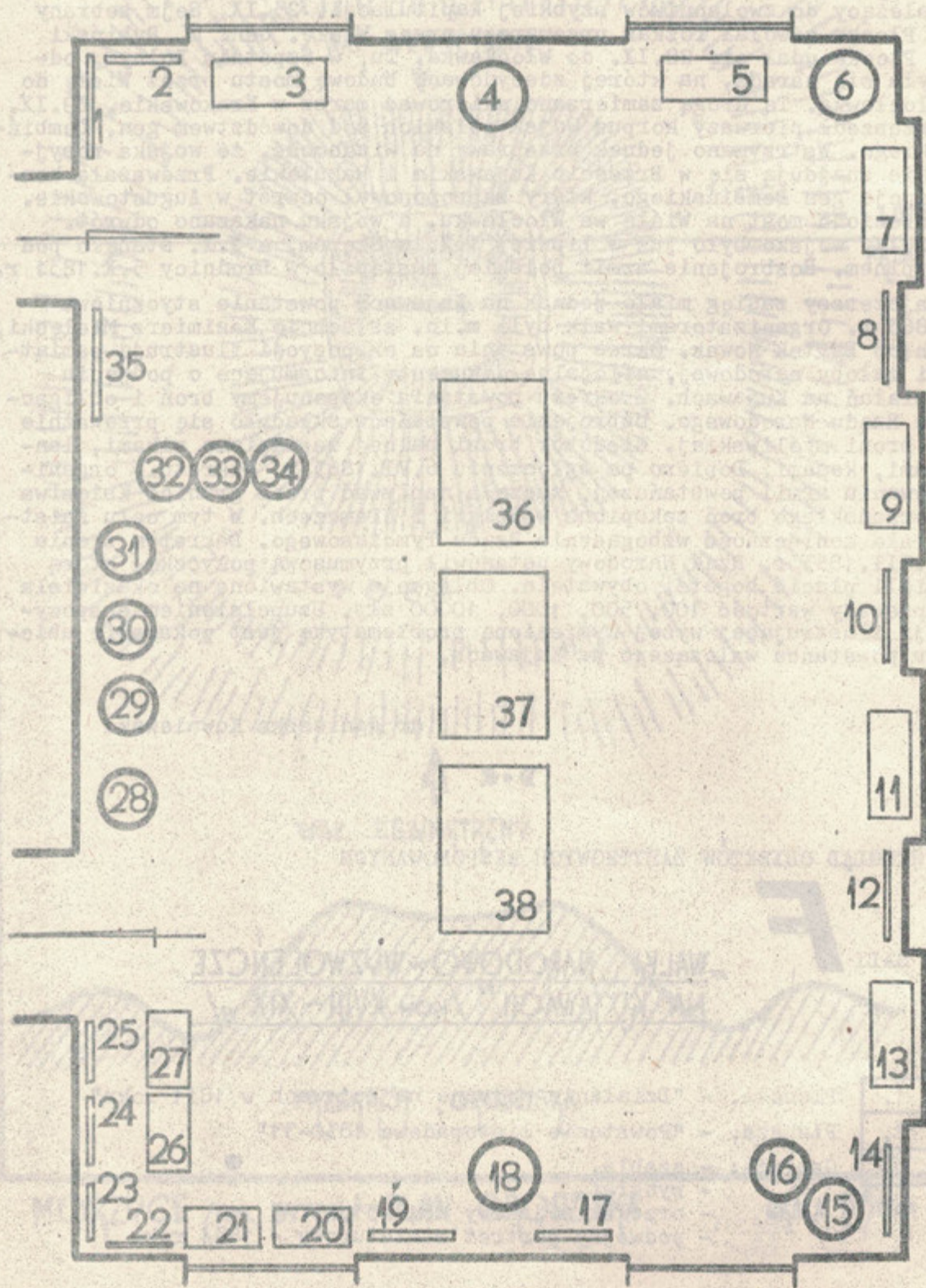
PRZEGLĄD OBIEKTÓW ZABYTKOWYCH EKSPONOWANYCH

W SALI

F

„WALKI NARODOWO-WYZWOLEŃCZE
NA KUJAWACH” / KON. XVIII ~ XIX w/

1.	Plansza. - "Działania wojenne na Kujawach w 1831 roku"
2.	Plansza. - "Powstanie listopadowe 1830-31"
3.	Gablota: - szabla, - ryngraf, - orzełek wojskowy 1815-31, - podwójny portret miniaturowy - 1834 rok.

sala **F** plan ekspozycji

4. Obraz batalistyczny "Olszynka grochowska". Olej, płótno, malował Jan Rosen.
5. Gablota: - medal uwłaszczenia włościan,
- medal - "Wolność-Równość-Niepodległość",
- medal za stłumienie powstania polskiego,
- zegarek - dewizka z herbem powstańczym,
- okulary Romualda Traugutta,
- monety Stanisława Augusta Poniatowskiego.
6. Dwie kosy osadzone na sztorc.
7. Gablota: - pika,
- lanca,
- karabin regulaminowy, poł. XIX w.,
- szabla lekkiej kawalerii - MANXI typ 1800 r.,
używana przez ułanów polskich w wojnie 1831 r.,
- ryngraf, I poł. XIX w.,
- bagnet,
- manierka,
- lampka powstańcza.
8. Plansza. - "Powstanie Styczniowe 1863 r."
Zdjęcia: Ludwik Mierosławski, Kazimierz Mielęcki.
9. Gablota: - sztucer kapiszonowy. Niemcy, połowa XIX w. /2 sztuki/,
- sztucer kapiszonowy,
- strzelba myśliwska, Niemcy, połowa XIX w.,
- 5 prochownic.
10. Plansza. - Zdjęcia: Stanisław Bechi, Izabela Zbiegniewska.
11. Gablota: - rewolwer bębnekowy, 6-strzałowy. Belgia, II połowa XIX w.,
- rewolwer tarczowy. Belgia, wzór 1845 r.,
- pistolet kapiszonowy, poł. XIX w.,
- pistolet kapiszonowy, poł. XIX w., Niemcy,
- pistolet skałkowy. Hiszpania, I połowa XIX w.,
- kajdany,
- ryngraf, I poł. XIX w.,
- pistolet odcylkowy piechoty. M 1869,
- rewolwer bębnekowy. Anglia, wzór 1851.
12. Plansza. - Dwa zdjęcia: Bartek Nowak /ok. 1820-1890/
Andrzej Bogusz /1828-1863/.
13. Gablota: - Pamiątki żałoby narodowej,
- czarna chusta,
- dwa "żańcuchy" z krzyżykami,
- broszka /czarna z krzyżem/,
- bransoletka.
14. Plansza. - "Mapa działań wojennych na Kujawach".
15. Karabin regulaminowy. Rosja. Wzór 1830 r.
16. Ubiór powstańca z 1863 r. Czamara. Żupan, w którym poległ Walenty Lemański w bitwie pod Nową Wsią 21.02.1863 r. /Oryginał w Muzeum Wojska Polskiego - Warszawa/.
17. Plansza.. - "Rewolucja 1905-1907".
18. Sztandar straży pożarnej.
Na awersie - św. Florian w girlandach winorośli i kłosów zboża, rewers - herb Włocławka w girlandach liści dębowych oraz daty 1874-1924. Na drzewcu liczne gwóźdźce.

19. Plansza. - 6 zdjęć: - "Gazeta Kujawska" z 12 lipca 1909 r. -
 dodatek nadzwyczajny,
 - Franciszek Olejniczak, PPS Lewica,
 - Józef Piątkiewicz, PPS,
 - Franciszek Laskowski, PPS,
 - Józef Tretyn PPS,
 - Bronisław Galbasz, PPS.
20. Gablota. - Znaczki: - Polskiego Towarzystwa Gimnastycznego
 "Sokół" we Włocławku, 1920 r.,
 - Towarzystwa Śpiewaczego "LUTNIA"
 we Włocławku, 1888 r.,
 - Izby Rzemieślniczej we Włocławku, 1929 r.
 Odznaki: - Straży Ochotniczej obwodu włocławskiego,
 1924 r.,
 - Towarzystwa Chrześcijańskiego Rzemieślników i Przemysłowców we Włocławku, 1905 r.,
 - Ochotniczej Straży Ogniowej we Włocławku,
 1894 r.,
 - XXV-lecia Towarzystwa Chrześcijańskiego Rzemieślników i Przemysłowców we Włocławku.
21. Gablota. - Odznaki: - Włocławskiego Towarzystwa Wioślarskiego
 z lat 1886-1939 /6 sztuk/,
 - Kujawskiego Klubu Wioślarskiego z 1935 r.
 /2 sztuki/,
 - Towarzystwa Kolarzy we Włocławku z lat
 1920-1939 /2 sztuki/.
22. Plansza. - 6 zdjęć: - Członkowie Komitetu Strajkowego Szkoły
 Handlowej,
 - Andrzej Bobotek,
 - Zdzisław Arentowicz,
 - Stefan Brodzikowski,
 - strajkująca młodzież /2 zdjęcia/.
23. Plansza. - "Stan organizacyjny OK KPP - Kutno - Włocławek
 1918-1938".
24. Plansza. - 6 zdjęć: * "Najwybitniejsi działacze OK KPP - Włocławek - Kutno",
 - Maciej Marusik - PPS Lewica,
 - Józef Perlikowski,
 - Franciszek Peplak KZMP.
 * "Najwybitniejsi działacze OKR PPS Włocławek"
 - Aleksy Bien,
 - Stefan Zbrożyna,
 - Edward Betman.
25. Plansza. - "Wystąpienia robotników 1919-1937" /2 zdjęcia/
 - fragment jednolitofrontowej manifestacji w dniu
 1. maja 1936 r.,
 - grupa strajkujących robotników fabryki "Klauke"
 1936 r.
26. Gablota. - Wydawnictwa:
 - Odezwa 1-majowa KPP 1938 r.,
 - "Gzerwony Sztandar" - marzec 1905 r.,
 - ulotka-odezwa KPP na 1 Maja 1938 r.,
 - "Trybuna Ludowa" z 18.12.1905 r.

27. Gablota. - Organy prasowe SDKPiL:
 - "Lokaut" w Łodzi 22.01.1907 r.,
 - "Do walki" Łódź 30.06.1908 r.,
 - "Robotnik" organ PPS - sierpień 1916 r.,
 - lista wyborcza lewicy do Kasy Chorych.
28. Obraz olejny - "Amatorzy herbaty i Kuriera" - mal. F. Pęczarski.
29. Obraz olejny - "Portret kobiety" /depozyt Muzeum Narodowego - Warszawa/ mal. F. Pęczarski.
- FELIKS PĘCZARSKI /1804-1862/. Urodził się w Warszawie, malarstwo studiował pod kierunkiem A. Blanka i Antoniego Brodowskiego. Jest autorem scen rodzajowych na temat lichwiarzy, karciarzy, amatorów herbaty oraz licznych portretów. Namalował m.in. portret Ignacego Rutkowskiego ze Szpitala Górnego. Prawdopodobnie od 1847 r. mieszkał we Włocławku. Tu w 1848 r. zawarł związek małżeński. Zmarł w miejscowym szpitalu.
30. Obraz olejny - "Portret mężczyzny w żabocie" /depozyt Muzeum Narodowego w Warszawie/.
31. Obraz olejny - "Portret"
32. Kurtka oficera artylerii 1794 r. /oryginał w Muzeum Wojska Polskiego - Warszawa/.
33. Kule artyleryjskie - XVIII wiek.
34. Kurtka kawalerii 1794 r. /oryginał w Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie/.
35. Plansza. - "Mapa działań wojennych na Kujawach w 1794 r."
36. Gablota. - Odznaka: - "Swoim żołnierzom z Ameryki",
 - "Legion Puławski",
 - pamiątkowa armii J. Hallera /z Francji/,
 - tzw. "Krzyż pamiątkowy Armii Ochotniczej",
 - Polskiej Organizacji Wojskowej /POW/,
 - I Brygady Legionów Polskich "Za wierną służbę",
 - II Brygady Legionów Polskich,
 - dla internowanych II Brygady,
 - pamiątkowa "Powstańców Górnego Śląska",
 - krzyż pamiątkowy powstańców wielkopolskich.
37. Gablota. - Order Virtuti Militari - pięć klas.
38. Gablota. - Odznaczenia.

Opracował:
 Andrzej Szczepański

Ulica 3-go Maja

Jest ona jedną z najstarszych ulic śródmieścia. Początki jej sięgają XVI wieku, kiedy to od strony Starego Rynku w kierunku południowym, na rozciągające się na terenie dzisiejszego placu Wolności pola prowadziła droga zwana Wójtowską. Ulica 3 Maja mimo rozbudowy Włocławka pozostała nadal centralną arterią miasta, a właściwie jego śródmieścia. Jej zwarta zabudowa przeważnie kilkupiętrowymi domami mieszkalnymi, początkiem swym sięga końcowych lat ubiegłego wieku oraz pierwszej dekady obecnego stulecia. Jeszcze do dziś dostrzec można na nadprożach niektórych kamienic tej ulicy datę oddania budowli do eksploatacji. Zwarta zabudowa ulicy, a zwłaszcza duże budynki frontowe wraz z oficynami, sprzyjały temu, że tu właśnie powstało z czasem główne centrum handlowo-usługowe. Mieściły się tu liczne sklepy, cukiernie, zakłady gastronomiczne, biura i urzędy. W okresie zaborów w reprezentacyjnym budynku pod numerem 17 mieściła się siedziba rosyjskich władz powiatowych, których ostatnim zwierzchnikiem - do chwili zajęcia miasta przez Niemców w 1914 roku - był rosjanin Lapunow. W okresie międzywojennym budynek ten służył jako siedziba starostwa powiatowego. Obecnie w gmachu urzędują włocławskie władze wojewódzkie. W swojej długiej historii ulica nosiła różne nazwy stosownie do zawiłych meandrów losów naszego kraju.

Wiele lat nazywała się Szeroka, później Nowa. Kiedyś na rogu ulicy 3 Maja i ulicy Bojowników Proletariatu od strony wschodniej mieścił się Hotel Mazowiecki. W jego miejsce w latach dwudziestych wzniesiono nowy budynek. Cały szereg znanych, renomowanych firm i przedstawicielstw przedsiębiorstw znajdowało się na tejże ulicy. Tu mieściły się liczne kancelarie adwokackie, gabinety dentystyczne, lekarskie, a w podwórzach różne warsztaty usługowe. Sklepy spożywczo-delikatesowe S. Beczkowicza, A. Grąbczewskiego, Borzęckiego, braci Pajączkowskich słynęły z dobrego zaopatrzenia i kultury obsługi klientów. Na ulicy 3 Maja były cukiernie Grand Cafee, Bednarskiego, restauracja "Imperial" i inne pomniejsze bary i kafejki. Zarazem ulica ta stanowiła włocławski "deptak", będąc miejscem zakupów, spotkań towarzyskich, spacerów i kawiarzanych plotek.

Dziś ulica żyje wspomnieniami swojej świetności. Nie te czasy, nie ci ludzie i nie to miasto, które rozrosło się i wzbogaciło nowymi dzielnicami.

Tadeusz Sławiński

Opracowanie redakcyjne i graficzne: Andrzej Szczepański

Współpraca: Grażyna Bartel

"Biuletyn Przewodnicki" - ZW PTTK Włocławek, ul. Dubois 1
tel. 412-80. Druk WDK Włocławek

Zezwolenie GUKPiW Warszawa nr GP-II-441/1541/1985

Nakład 150 egz. Format A-4 Nr. 4c. 93/86